

Naslouchání umožňuje náboženský zážitek

CO UCHO NESLYŠELO...

Slavomír Hořinka

V tomto textu se chci zabývat tím, co pro mne, jako skladatele, znamená naslouchat světu a zažívat Boží přítomnost.¹ K problematice přistupuji na základě křesťanské zkušenosti. Tuto zkušenost se ovšem snažím zasadit do širšího kontextu spirituální stránky hudby a obecných principů lidského vnímání.²

Existuje „konfesní“ hudba?

Nejprve bych rád vysvětlil, proč nebudu používat termín *duchovní hudba*. Hudba existuje v průsečíku vztahů, zvuku a ticha, času a prostoru, člověka a jeho spirituální zkušenosti. V křesťanském kontextu je tímto průsečíkem osoba Ježíše Krista. Když si je tvůrce takového vztahu vědom a reflektuje jej umělecky (odkazuje na něj), tak tvoří to, čemu se obvykle říká *musica religiosa* (*religious music*). Hudbu určenou ke spoluslavení liturgie označujeme nejčastěji jako *musica sacra* (*sacred music*)³ nebo ještě lépe *Christian ritual music* (liturgická hudba).⁴ Pak je zde ještě hudba, která se snaží vztahovat k nějakému silnému, obecně lidskému poselství, hudba zpracovávající liturgický text, ale určená pro koncertní sál, hudba inspirovaná jinými náboženstvími, rituální hudba jiných náboženství, hudba, která se k ničemu konkrétnímu nevztahuje (nebo to alespoň nevíme či nemáme vědět), a přesto nás hluboce zasáhne, atd.

Problémem češtiny je, že pro všechny výše uvedené situace používáme často stejný termín *duchovní hudba*, jehož význam je, dle mého, dosti mlhavý. Také jeho převod do jiných jazyků bývá problematický. Například při překladu do angličtiny (*spiritual music*) má spíše význam hudby určené k meditaci. Hudba je plodem lidského ducha, a proto budu mluvit dále jednoduše jen o *hudbě*, případně o *duchovním rozměru hudby*.

Možná to bude překvapivé, ale na otázku uvedenou v titulku musím v pravdě odpovědět záporně. Ano, je hudba, kterou komponují,

provazují a poslouchají vyznavači různých náboženství. Je hudba, která zhuďebňuje texty s náboženskou tematikou. Jsou dokonce druhy hudby, které si automaticky pojíme s různými náboženstvími. Přesto všechno je důležité si uvědomit, že křesťanská či jiná náboženská identita hudby není dána její strukturální odlišností nebo estetickým účinkem, ale především vztahem skladatele, hudebníka a posluchače k tomu, co vyznávají a koho uctívají.⁵

Duchovní rozměr hudby, podobně jako např. mimohudební významy, nevidím ani tak v ní samotné nebo v tématu, k němuž se přimyká, jako spíše ve vztahu, jenž vzniká a uskutečňuje se mezi ní a mnou během vnímání.⁶ Hudba je jakýmsi katalyzátorem proměny našeho vnímání a v důsledku i jednání. Ať už tuto proměnu chápeme doslovně v rovině psychoakustické, v rovině mystické, jako proměnu struktury myšlení,⁷ nebo šířeji jako proměnu srdce, o níž hovoří např. východní křesťanská tradice užívací pojem *metanoia*.⁸

Hudba dokáže člověka zasáhnout často tím nejvnitřnějším způsobem, ale stejně tak může i obtěžovat. Hudbu ne-

považuji za jazyk, jak často slyšíme, ale spolu s řečí se nejspíše vyvinula ze společného základu.⁹ Nenese žádné konkrétní významy, ale zároveň je schopna vzbuzovat leckdy bohaté asociace. Někdy říkáme, že hudba vytváří atmosféru, ale ve skutečnosti interaguje s naším vnímáním. Hudba může existovat jen v čase a prostoru, ale vytváří také svůj vlastní *zvukoprostor*,¹⁰ v němž se v průběhu plynoucího času skrze nekonečně bohatou síť vztahů odrážejí naše vlastní zvukově-prostorové zkušenosti; ba co více, hudba má schopnost naše vlastní prožívání času a prostoru aktivně ovlivnit, proměnit.

Jak hudba ovlivňuje naše vnímání?

Hudba je nedílnou součástí našeho bytí. Člověk nemůže být bez hudby a hudba bez člověka. Existují lidé, kteří tvrdí, že jim hudba „nic neříká“,¹¹ ovšem i oni po celou dobu svého života různým způsobem strukturují (dělí) čas a pracují s výškou tónu. Rytmus (např. srdeční tep) a melodická linie (řeč), jakožto základní hudební parametry, jsou přirozenou součástí života člověka. Často lidé tvrdí, že nemají „hudební sluch“, a přitom s nadšením popisují zážitky, o nichž třeba ani netuší, že je jiní nazývají „hudební“.¹²

Americký psycholog Abraham Maslow ve své práci zabývající se tzv. *vrcholnou zkušeností* (*peak-experience*)¹³ uvádí: „Ve všech běžných vrcholných zkušenostech, které jsem studoval, existuje charakteristická dezorientace v čase a prostoru. Říci, že v těchto momentech je člověk subjektivně mimo čas a prostor, by bylo přesné.“¹⁴ Ztratit pojem o čase a prostoru – není to jeden z typických zážitků naprostého ponoření se do znějící hudby? Pocit, že skladba trvala mnohem kratší dobu než ve skutečnosti, nebo skladbu dlouhou k nepřežití zažil asi každý. Hudba pracuje s časem samozřejmě mnohem rozmanitěji a na různých úrovních strukturace vnímání.¹⁵ Méně už bývá vědomě reflektována změna vnímání prostoru. Uvedu několik, snad dobře představitelných příkladů.

Hudba dokáže vzbuzovat dojem odlehlosti či blízkosti zvukových zdrojů. Hudba dokáže ovlivnit vjem velikosti prostoru v němž zní. Hudba (zvuk obecně) je často vnímán *transmodálně*. Specif-

Bennewitzovo kvarteto hraje skladbu *Songs of Immigrants*.
Foto: Slavomír Hořinka.

kým případem je *synestezie*, ale i u osob, které jí nejsou obdařeny, vytváří zvuk analogie v jiných smyslech (zvl. zraku) mající svůj původ v našich zkušenostech. Běžné je automatické propojení mezi malým či velkým tvorem nebo objektem a vysokým či hlubokým zvukem. Jinou smyslovou analogií může být např. propojení výšky a hloubky spektrálního prostoru s dojmem umístění či pohybu v mediánní rovině. Opět je třeba říci, že hudba a prostor jsou neoddělitelně provázané a možnosti vzájemného ovlivňování široké.¹⁶

Znějící zvuk ovlivňuje naše vnímání času a prostoru. Architektura liturgického prostoru představuje prostorovou artikulaci (viditelné vyjádření) našeho vztahu k Bohu. Hudba, která v liturgickém prostoru zní, tento prostorový vztah přetváří do podoby slyšitelného znamení a proměňuje naše vnímání liturgického (nebo obecně jakéhokoli) prostoru v čas.¹⁷ Neexistuje jiný způsob, jak sluchem vnímat prostor než skrze zvuk znějící v čase; a naopak, zvuk znějící v čase nelze za normálních okolností oddělit od prostředí, v němž zní.¹⁸ Čas a prostor jsou v našem žití propojeny podobně nerozdělitelně jako tělo a duše.¹⁹

Sv. Augustin líčí ve svých *Vyznáních*, jak hluboce jej zasáhla zkušenost se zpěvem věřících v Miláně: „Jak jsem plakal při Tvých písních a hymnech, nesmírně dojat líbezným hlasem Tvé pějící církve! Ty zpěvy vnikaly v mé uši a do mého srdce prýštila zčištěná pravda, z níž vzplanul mocný oheň zbožnosti a proudily slzy, a mně bylo v nich tak dobře!“²⁰ Mohlo by se zdát, že sv. Augustin mluví přede-

Tančící dervišové z tureckého města Avanos.
Foto: Wikimedia Commons.

vším o kvalitě zpěvu a kráse melodií. Řekl bych, že dokonalost není v tomto případě, ale ani obecně v hudbě to nejdůležitější. Na prvním místě je podle mě vždy prožitek opravdového, silného, často těžko popsatelného vztahu (vztahů), který nás (naše vnímání) nějakým způsobem promění. Já si myslím, že Augustinův zážitek při poslechu zpěvu v milánské bazilice by se dal považovat za *vrcholnou zkušenost (peak-experience)*, která otevřela stavidla výhrad a odplavila všechny, do té chvíle nepřekonatelné, důvody a zábrany. Jsem přesvědčen, že změna jeho vnímání a prožití sounáležitosti s ostatními věřícími ve společném *zvukoprostoru* umožnila také proměnu jeho vztahu ke Kristu, a v důsledku toho i životních postojů a jednání. V dnešních dnech koronavirové pandemie jsme svědky podobného sdílení zvukoprostoru v řadě italských měst, kde lidé - zavření doma z důvodu vládních nařízení - vycházejí na balkóny a zcela spontánně společně zpívají, často aniž by se viděli.²¹

O naslouchání

Chtěl bych se nyní zastavit u *naslouchání*, které považuji za naprosto zásadní. Aby člověk mohl tvořit hudbu, musí nejdříve umět *naslouchat*. V důsledku zásadních proměn zvukové krajiny planety Země se postupně mění náš způsob poslechu. V okolí našich domovů došlo k tomu, že obrovskou škálu jemnějších, obzvláště přírodních zvuků, které byly v dřívějších dobách samozřejmou součástí každodenního života, jsme odsunuli do pozadí vnímání. Kanadský

skladatel Barry Truax dokonce hovoří o tom, že prostředí našich měst nás učí *nenaslouchání*.²² „Ať jsme kdekoli, to, co slyšíme, je obvykle hluk. Když ho ignorujeme, ruší nás. Když mu nasloucháme, shledáme, že je fascinující,“ napsal John Cage již v polovině minulého století,²³ a prorocky tak poukázal na nutnost aktivity směřující ke změně poslechu.

Nemusím uvádět mnoho příkladů dokládajících, že schopnost otevřeně naslouchat světu i druhým lidem je v dnešní době skutečně na úbytě. Například v souvislosti se sociálními sítěmi se dnes hovoří o vzniku čím dál menších, názorově homogenních, sebe sama utvrzujících se skupin. Na druhou stranu vzniká více než kdy jindy celá řada nejrůznějších občanských aktivit a organizací, které usilují o porozumění mezi lidmi, pomoc potřebným a ohleduplnost vůči životnímu prostředí.²⁴

Schopnost soustředěného, hlubokého, vnímavého poslechu nelze předat jinak než opakovaným intenzivním prožitkem, a ten je možný jen v čase – *naslouchat se učíme nasloucháním*. Jsem

Poznámky

- 1 Titul článku odkazuje na slova „Co oko nevidělo a ucho neslyšelo, co ani člověk na mysl nepřišlo, připravil Bůh těm, kdo ho milují.“ – *Bible*, 1. Korintským 2, 9.
- 2 Tento text vznikl v rámci projektu SGSHAMU 2020 – J. R. Dřížal / Sl. Hořínka – Spiritualita v hudbě – spolupráce s Estonskou hudební a divadelní akademií (EAMT).
- 3 Oba tyto pojmy v češtině rovněž obvykle překládáme jako *duchovní hudba*, což je trochu matoucí.
- 4 UNIVERSA LAUS. Music in Christian Celebration [online]. *Universalaus.org* [cit. 18. 9. 2019]. Dostupné z: <https://universalaus.org/wordpress/wp-content/uploads/2010/01/1-document-uk.pdf>.
- 5 „No type of music is in itself profane, or sacred, or liturgical, or Christian; but there do exist types of ritual music in Christian worship.“ UNIVERSA LAUS...
- 6 Srov. Marcel Cobusen. *Thresholds: Rethinking Spirituality Through Music*. London: Routledge, 2008. s. 21n.
- 7 Srov. vynikající článek Iva Oplištilová. „Přeměna paradigmatu“ *Živá hudba: časopis pro studium hudby*

a tance, 7, 2016. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2017, s. 38–56.

- 8 Slavomír Hořínka. „Changing the Scale of Perception: A Composer's View on Spatial Composition Strategies and the Spiritual Aspect of Music“. In: Ivan Moody (ed.). *Enlightenment & Illumination: Proceedings of the Second International Conference Sacred Music East and West (Selection)*. Univerzita Karlova — Pedagogická fakulta, 2020, s. 222.
- 9 Viz Dean Falk. *Finding our Tongues: Mothers, Infants, and the Origins of Language*. New York: Basic Books, 2009.
- 10 Viz Michal Rataj – Slavomír Hořínka – Jan Trojan – Dvořák, Tomáš. *Zvukoprostor – Prostorozvuk*. Praha: Nakladatelství AMU, 2018.
- 11 Viz Oliver Sacks. *Musicophilia: Příběhy o vlivu hudby na lidský mozek*. Z anglického originálu přeložila Dana Balatková. Praha: Dybbuk, 2009 [1. vyd. Orig. 2007].
- 12 Slavomír Hořínka. „Naslouchat světu, žít hudbu“ [online]. *Gymnasion: časopis pro zážitkovou pedagogiku* [cit. 21.11.2019]. 2019, roč. 13, č. 2. Do-

stupné z: <http://gymnasion.org/wp-content/uploads/2019/11/G25-web.pdf>.

- 13 „[...] think of the most wonderful experience of your life: the happiest moments, ecstatic moments, moments of rapture, perhaps from being in love, or from listening to music or suddenly 'being hit' by a book or painting, or from some creative moment.“ Abraham H. Maslow. *Toward a Psychology of Being* [e-book]. Start Publishing, 2012.
- 14 Ibid.
- 15 Viz např. Iva Oplištilová. *Hudební čas – jeho odklon od času fyzikálního*. Disertace. Praha: HAMU, 2013.
- 16 O tomto více viz Slavomír Hořínka. „Hudba v prostoru, prostor v hudbě“. In: Rataj et al. *Zvukoprostor – Prostorozvuk...* s. 20–141.
- 17 „Církevní hudba tvoří v bohoslužbě coby místu doxologie zvukový prostor, ve kterém se může uskutečnit svobodná odpověď jako 'posvátná hra.'“ Albert Gerhards. „V napětí mezi slovem a znamením: Církevní hudba a teologický vývoj.“ *Salve: revue pro teologii, duchovní život a kulturu*. 2/14, Praha, Krystal OP, 2014, s. 13.

toho názoru, že tento prožitek může být katalyzátorem proměny našeho přístupu k naslouchání druhým lidem i sobě samotným – pootevřením dveří uzavírajících náš vnitřní svět od okolního přepínání, klikání, informačního balastu, vizuálně-akustického smogu a uniformní zvukové krajiny našich měst.²⁵ Technologie samozřejmě nemají výhradně negativní dopad na naše naslouchání. Díky nim zjišťujeme, že kupříkladu svět pod vodní hladinou není vůbec „světem ticha“, jak jsme si dlouho mysleli.²⁶

Slyšet, co je za...

V hudebním kontextu rozumím nasloucháním touhu slyšet to, co je za povrchem (popředím) zvukových vjemů, schopnost vnímat zvukovou krajinu okolo nás podobně jako hudbu. Skladatel je totiž (dle mého) osoba, která zažívá svoje bytí nejintenzivněji, když skrze tvoření hudby poznává svět i sebe sama. Toto poznávání jej může přivést ke spirituální zkušenosti. V křesťanském kontextu tato zkušenost vede k chvále a uvědomění, že Bůh je přítomný vždy a všude, v každém i ve mně, a já jsem v něm.²⁷ Naslouchání zvukové krajině (vnějšímu prostoru) nás tedy vede k naslouchání osobnímu prostoru uvnitř nás samých.

Z pohledu křesťana je nasloucháním myšlen dar (*charisma*) slyšet hlas Páně ve zvukové krajině dnešního světa kdekoli a kdykoli.²⁸ Kdo naslouchá, učí se rozlišovat. „Město, jež otupuje duše, zavinilo, že člověk často už pro to nemá žádného smyslu.“²⁹ píše Romano Guardini (ve stejné době jako Cage!) a dále „[Ve městě] všechno hučí, není tam žádného mlčení ani usebrání. Ale vyjdi ven, jdi žitnými poli nebo na tiché vřesoviště, v létě, když

slunce stojí nad hlavou a dálka žhne – jak se ti pak všechno stane hlubokým! Stojíš a všechen čas mizí. Věčnost na tebe hledí [...] Celý náš život měl by být sousedem věčnosti. Stále by mělo v nás být to ticho, které jest otevřeno směrem k věčnosti a naslouchá.“³⁰

Abychom mohli začít rozvíjet svou schopnost naslouchat, musíme většinou omezit množství a intenzitu zvukových podnětů.³¹ Jestliže jsou naše smysly po určitou dobu vystaveny částečné deprivaci (jsme-li např. v temném nebo v tichém prostředí), stane se naše vnímání citlivější k jemným podnětům. Zvuky, které bychom za normálních okolností vnímali spíše na pozadí, vystupují v takové situaci do popředí naší pozornosti. Tyto zkušenosti ve mě rezonují jako paralela ke smyslu křesťanské postní praxe: dávám méně svému tělu, abych byl citlivější k potřebám druhých, mohl se dělit, a byl tak blíže Bohu – vnímal jeho přítomnost. Tělo – to není jen jídlo, ale také smyslové podněty! Vzpomeňme např. na postní tradici zakrývání obrazů nebo absence varhan v čase velikonočního tridua.

Naše uši nemůžeme na rozdíl od ostatních smyslů nijak „zavřít“;³² před nechtěným zvukem se můžeme jen schovat (máme-li kam), nebo produkovat ještě hlasitější zvuk, který nechtěný zvuk překryje. Když se snažím ignorovat rušné, mám osobně nutkání křičet. Jediným řešením je pro mě se do něj zaposlouchat. Všimněme si kupříkladu, kolik lidí se snaží přebít zvuky velkoměsta jiným zvukem, který si pouští do sluchátek na uších. Jak je proti tomu osvěžující pobyt chvíli uvnitř kostela na některé rušné křižovatce. To není útek, ale změna měřítka poslechu. Tlusté kostelní zdi nevnímám

jako ochranou hradbu, ale jako svého druhu „filtr“, který okolní zvuky proměňuje a dává jim nový význam, umožňují nám slyšet je jinak.

Jedno z nejstarších svědectví o radikální změně měřítká poslechu nacházíme v Bibli, v První knize Královské: „[Eliáš] šel čtyřicet dní a čtyřicet nocí až na Boží horu Choreb. Tam vstoupil do jeskyně a zůstal v ní na noc [...] Bylo mu řečeno: ‚Vyjdi a postav se před Jahva na hoře.‘ A hle, Jahve přešel. Nastala velká smršť, tak silná, že štěpila hory a tříštila skály před Jahvem, ale Jahve v té smršti nebyl; a po té smršti zemětřesení, ale Jahve v tom zemětřesení nebyl; a po zemětřesení oheň, ale Jahve v tom ohni nebyl; a po ohni šum lehkého vánku. Jakmile jej Eliáš zaslechl, zahalil si pláštěm tvář, vyšel a postavil se u vchodu do jeskyně.“³³

Eliáš musel zásadně změnit svůj způsob naslouchání, aby slyšel Boží hlas.³⁴ Před stejnou výzvou stojíme den co den i my: ucho, kterým slyšíme Boha, je totéž ucho, kterým Bůh slyší nás.³⁵

Ear hath not heard...

In this text, I am dealing with what it means for me, as a composer, to listen to the world and experience God's presence. I try to place these experiences in the broader context of the spiritual side of music. I pay special attention to the listening itself and how it is affected by the environment in which we find ourselves. I am aware that my view does not and cannot be objective. However, I am convinced that this bias can also be its main benefit.

Doc. MgA. **Slavomír Hořinka**, Ph.D. (*1980) působí na katedře skladby Hudební a taneční fakulty Akademie múzických umění v Praze (HAMU). Ve své tvorbě se zaměřuje na redukci použitých prostředků a průzračnost hudební struktury. Jako výchozí materiál používá často melodické linie, harmonii, nebo rytmickou strukturu odvozenou z analýzy zvuku nebo hudby „bez copyrightu“ (chorál, etnická hudba apod.) Ve skladbách z poslední doby také zkoumá prostorový aspekt hudby.

18 V případě např. poslechu přes sluchátka si musíme uvědomit, že i virtuální prostor je modelován algoritmy odvozenými z našeho vnímání.

19 Sl. Hořinka. „Changing the Scale of Perception“..., s. 221.

20 Aurelius Augustinus. *Vyznání*. Praha: Kalich, 2006 (přetisk vydání Ladislava Kuncíře z r. 1926), s. 276n

21 Viz např. Christine Kearney „Italians sing patriotic songs from their balconies during coronavirus lockdown“ [online]. *The Guardian*, Sat 14 Mar 2020 [cit. 28. 4. 2020]. Dostupné z: https://www.theguardian.com/world/2020/mar/14/italians-sing-patriotic-songs-from-their-balconies-during-coronavirus-lockdown?CMP=Share_iOSApp_Other.

22 „[...] the lo-fi soundscape seems to create a common habit of non-listening.“ Barry Truax. „Soundscape Composition as Global Music: Electroacoustic Music as Soundscape“ [online]. *Organised Sound* [cit. 20. 10. 2017]. 2008, roč. 13, č. 2, s. 103–110. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S1355771808000149>.

23 John Cage. „The Future of Music: Credo.“ In: Týž. *Silence: Lectures and Writings*, 50th Anniversary

Edition. Middletown: Wesleyan univ. Press, 2013, s. 3. Srov. též „sharawadji effect“. J. F. Augoyard – H. Torgue. *Sonic Experience: a Guide to Everyday Sounds*. s. 117–1622.

24 Sl. Hořinka. „Naslouchat světu, žít hudbu“... s. 2.

25 „It is a simplification, but one which is suggestive: hi-fi soundscapes are varied and uniquely local; lo-fi soundscapes are uniform and about the same everywhere.“ B. Truax. „Soundscape Composition as Global Music: Electroacoustic Music as Soundscape“, s. 104.

26 Viz. např. Miles J. G. Parsons – Chandra P. Salgado Kent – Angela Recalde-Salas – Robert D. McCauley. „Fish Choruses Off Port Hedland, Western Australia“ [online]. *Bioacoustics*. 2017, 26, no. 2, s. 135–152. [cit. 18. 8. 2019]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09524622.2016.1227940>.

27 „Nebo snad nevíte, že vaše tělo je chrámem Ducha Svatého, jenž je ve vás a jehož máte od Boha?“ – *Bible*, 1. Korintským 6, 19.

28 „V něm totiž žijeme, hýbáme se a jsme.“ – *Bible*, Skutky apoštolů 17, 28.

29 Romano Guardini. *O posvátných znameních*. Křesťanská akademie, 1968, s. 42.

30 *Ibid.*, s. 87n.

31 „Žít v tichosti [...] znamená vystavit se Boží přítomnosti.“ Jiří Pavlík. *Apothegmata: výroky a příběhy pouštních otců I*. Praha: Benediktinské arcidiecézní sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 46.

32 Srov. R. Murray Schafer. „Open Ears“. In Michael Bull and Les Back (eds.). *The Auditory Culture Reader*. Eds. Michael Bull and Les Back. New York: Berg Publishers, 2003, s. 25–41.

33 *Bible*, 1. kniha královská 19, 8b. 11–13a.

34 To, že by hlas Boží mohl být v něčem tak nepatrném, jako je „šum jemného vánku“, bylo v náboženském kontextu 6. stol. př. n. l. jedinečné.

35 Parafrazuji známý citát Mistra Eckharta, „Okno, kterým vidím Boha, je totéž oko, kterým Bůh vidí mne“.